

Hledisko přirozenosti při zkoumání lidských vztahů

(K diskusní stati dr. F. Fajfra
„Sociologie a právní řád“,
otištěné v SČ 6/1965)

KAREL MÁCHA
Filosofický ústav ČSAV

Článek dr. Fajfra, v němž reaguje na některé myšlenky z mé stati *Předmět vědy o lidských vztazích*, pokládám za významný především proto, že autor v něm pojednává o skutečně zásadní otázce. Kromě řady nových pohledů na problém lidských vztahů však odráží patrně i fakt určitého nedorozumění, vzniklého snad tím, že některé pojmy v mé stati zůstaly bez dostatečného vysvětlení. Pokládám tedy za potřebné alespoň několika větami precizovat nejnutnější diskutované body.

* * *

Hledisko „přirozeně vzniklých“ vztahů vyplývá z kteréhokoli realistického rozboru sociální skutečnosti v daném místě a časově určeném rozmezí. Co je míněno pojmem „přirozený“? Dovolil bych si začít rozbor tohoto pojmu příkladem: Dejme tomu, že určité pracoviště dostane nového vedoucího. Toto pracoviště má svou strukturu, vzniklou v průběhu delšího časového úseku předtím — posloupanost danou zákony, předpisy, zvyklostmi, veřejným míněním apod. Jestliže tato struktura nebude při nástupu nového vedoucího z jakýchkoli důvodů respektována, a jestliže případně bude v rozporu s názorem ostatních členů pracoviště, vznikne mezi novým vedoucím a pracovištěm vztah nepřirozenosti.

Jaké je tu kritérium „přirozenosti“ a „ne-přirozenosti“? Toto kritérium lze stěží blíže určit — budou v něm zastoupeny především vlivy subjektivní, tedy názory, mínění a citění těch jednotlivců, jichž se daná oblast sociálních vztahů bezprostředně týká. Upozorňuji na tuto *subjektivitu* jako dominantní znak kritéria přirozenosti, jakkoli jsem si vědom rozmezí problematiky diskusí o subjektivní či objektivní metodě v sociologii — což je ovšem poněkud jiná otázka. Hledisko subjektivního pocitu je ovšem úzké, řekněme „imanentní“. Ovšem s dodatkem, že je to v daném případě jediný faktor, na němž záleží, a že vlastně jen má rozhodující význam pro

pochopení toho, co se člověku v dané situaci jeví jako „přirozené“ či „nepřirozené“.

Proto pokládám toto hledisko za základní východisko k pochopení problému lidskosti a non-lidskosti v sociálních vztazích. Vede mne k tomu kromě toho ještě další okolnost: domnívám se, že právě v důsledku nerespektování hlediska přirozené struktury tradičně vytvořených skupin byla v období padesátých let dosti značně narušena i hierarchie sociálně etických hodnot. Jejich znovustabilizace je velmi potřebná.

* * *

Aby bylo dobře rozuměno pojmu „přirozenost“ v jeho klasickém významu, vezměme mínění nejnespornější, Aristotelovo. Aristoteles praví: „Konečně dovršená a dokonalá společnost, utvořená z více dědin, jest obec. Společenství, které takřka dosáhlo již cíle veškeré soběstačnosti a které sice vzniklo pro zachování života, ale trvá za účelem života dobrého. Proto každá obec zrovna jako původní společnosti jest útvar přirozený. Obec totiž jest jejich konečným stavem a přirozenost jest konečný stav; neboť jaká jest každá jednotlivá věc po ukončení svého vývoje, tomu říkáme přirozenost každé jednotlivé věci, jako například člověka, koně nebo domu.“ (*Politika*, Praha 1939, str. 3—4, ř. 1252. Srv. dále str. 245, 251, 274.) Řekněme tedy velmi stručně, že přirozenost sociálních vztahů je stav jejich normálu.

* * *

Neměl jsem na mysli „přirozenost“ v Rousseauovském smyslu. Souhlasím v tomto ohledu zcela s názorem dr. Fajfra a poznamenávám pouze, že jsem rovněž podrobil Rousseauovo kritérium přirozenosti kritickému rozboru (viz *Individuum und Gesellschaft*, Berlin 1964). Bylo by patrně potřebí i jistého slovního odlišení — to, co nalézáme u Rousseaua, je přirozenost ve smyslu při-rozenosti.¹ Domnívám se však, že právě při rozboru

prvku lidskosti v sociálních vztazích nelze s hlediskem geneticko-vývojovým vystačit.

* * *

Obávám se, že dr. Fajfr vychází z dedukce z předtím vytvořené představy o mém použití pojmu „přirozené“ (ve smyslu, jak jsem se snažil naznačit na základě rozlišení dvou významových odstínů tohoto pojmu), když říká, že „lidské vztahy právě tím, že jsou lidské, nejsou přirozené“ (str. 702). Právě naopak, z mého pojetí vyplývá, že jen potud jsou lidské, pokud jsou přirozené. Přesněji řečeno, dr. Fajfr míní v tomto ohledu to, co ve své stati označuje jako „sociální non-lidské vztahy“. Otázka „výtvorů“ zde není zásadní — neboť něco kdysi vytvořené v x -té generaci se může jevit v $x+1$ -té generaci jako cosi relativně přirozeného, poněvadž daného. Je samozřejmé, že ne všechno dané, tradiční atd., je lidské — i když i ono je „přirozené“. Na druhé straně, kategorie lidskosti je ovšem stejně dynamická jako kterákoli jiná sociální kategorie a není vázána jen na tradici. O tyto subtility tu ostatně ani nejde. Chci pouze říci, že hledisko „přirozenosti“ a „ne-přirozenosti“ je oprávněné právě tam, kde chceme odlišit lidské a non-lidské vztahy vzhledem k mínění dané skupiny.

* * *

Zcela souhlasím s názorem dr. Fajfra o vztahu etiky a vědy o lidských vztazích. Domnívám se nadto, že etika tvoří nehlubší sféru filosofického aspektu této vědy. Šlo by zajisté jen o formální konstatování logického rozsahu předmětu této vědy, kdybychom neměli na mysli konkrétní etiku boje, činu, aktivity. Jinými slovy řečeno, věda o lidských vztazích se nám jeví ve svém etickém aspektu už v prvním střetnutí s praktickou nelidskostí. A vlastně v tom je i podstata její funkce. Na druhé straně se bráním tomu, aby věda o lidských vztazích zůstávala v oblasti kategorie „Das Sollen“ — právě z uvedeného důvodu. Domnívám se, že *raison d'être* této vědy vzniká ze situace, v níž se objevila celá řada problémů, v nichž mají existující vědní disciplíny vztah jen

jako k problémům mezním. Nemíním tím činit pokus o nějakou parcelaci sociologie (neboť stejně tak by bylo možno označit vědu o lidských vztazích jako sociální filozofii) — hledám pouze odpověď na to, jakým způsobem by mohla sociologie překročit meze pouze sociografické, či naopak systémové, a najít zprostředkující vztah k praxi.

* * *

Přemýšlel jsem nad podnětem dr. Fajfra, který se týká problému pozitivního práva. Neporozuměl jsem patrně dostatečně hluboce jeho myšlence — avšak pokládám za nutné doplnit alespoň jeho odkaz na devizu „ubi societas, ibi ius“. Bohužel lze neméně oprávněně dodat „ubi societas, ibi iniuria“, což by mělo být rozlišitelné i z hlediska sociální vědy. Ostatně, dr. Fajfr směřuje vlastně k těmto cíli, když stanoví, že by sociologie měla respektovat vedle faktického stavu i právní normy jako entity. — Jinak soudím, že i v mezích formálně korektního respektování právních norem lze skrýt dosti nelidskosti.

* * *

Závěrem ještě jednu poznámku: subjektivní kritérium přirozenosti se objektivuje, jestliže je potvrzováno životní zkušeností mnoha individuí, jestliže tedy vyúsťuje v obecný souhlas či nesouhlas. Nicméně, hledisko individuální je přece jen nejpodstatnější, a v tomto smyslu je celý „problém člověka“ v podstatě problémem jednotlivcova životního pocitu — i když kromě toho je tu řada aspektů dalších. V tomto smyslu Marx mluví takto: „... především je nutno se vyvarovat toho, aby tu »společnost« nebyla vůči individuu fixována jako abstrakce. Individuum je *společenská bytost*. Jeho životní projev — i když se třeba nejví v bezprostřední formě *společného* ... je ... projev a potvrzení *společenského života* ...“ (*Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844*, Praha 1961, str. 95.) Mám za to, že zde je možno najít přístup ke kategorii „lidskosti“, stejně tak jako k řešení problému přirozených a nepřirozených momentů v sociálních vztazích.

¹ V běžném vymezení je *tato* přirozenost „to, co odpovídá přírodním zákonům, co se dá z nich odvodit a pochopit, ... to, co vyplývá z povahy nějaké bytosti nebo věci ... co zůstalo v původním stavu a nebylo kulturou nebo technikou změněno“. *Tomuto* významu odpovídají i cizojazyčné ekviva-

lenty: naturalis, natürlích, naturel, natural, naturale. Ještě více podtrhují *tento* význam přirozenosti slovanské jazyky: prirodzený, prirodan, przyrodzony; jediné ruština rozlišuje „естественный, а“ „природженный“ a v souvislosti s tím i bulharština má естествен.